



Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi - Journal of Social Sciences
Cilt/Volume: 2006-1 Sayı/Issue: 12

KLASİK OKULDA ÜRETKEN EMEK – ÜRETKEN OLMAYAN EMEK AYRIMI

Sabri ÇAKLI*

ABSTRACT

In this paper, it is attempted to reveal origins of the debate which constitutes of liberal political economy's view of the state, particularly of the size of the state. The distinction between productive and unproductive labor was first formally conceptualized by Adam Smith and greatly acknowledged by Marx. The implications of this distinction were intensively debated during the 1970's without reaching a clear and concise agreement on its use and importance. However, Adam Smith's distinction of productive and unproductive labor is abandoned by the liberal tradition over time. Differentiating productive from unproductive labor provides an insightful framework not only to analyze the extent to which state intervenes in the market economy, but also to understand the process of capital accumulation, sources of economic crises, as well as the relationship between state and market economy. Therefore, it is necessary to continue to attach great importance to the analysis of these subjects, taking the distinction of productive/unproductive labor into consideration. Adam Smith describes productive labor as labor that is exchanged directly with capital and is materialized in a tangible commodity; whereas defines unproductive labor as labor that is exchanged with several revenue types such as wage, profit and rent, and is not materialized in a tangible commodity. Some of the members of the classical school of economic thought adopted the distinction between productive and unproductive labor to examine the relationship between state and market economy, some others rejected it.

Key Words: Productive/Unproductive Labor, Capital Accumulation, State Expenditures

ÖZET

Bu makalede liberal iktisadın devlete, özellikle de onun büyüklüğüne ilişkin yaklaşımının temelini oluşturan bir tartışmanın başlangıcına gidilmektedir. Adam Smith'in üretken emek, üretken olmayan emek ayrımı, liberal iktisadın terk ettiği bir ayrımdır. Marx'ın büyük değer verdiği bu ayrım 1970'lerde hararetle

* Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.



Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi - Journal of Social Sciences
Cilt/Volume: 2006-1 Sayı/Issue: 12

KLASİK OKULDA ÜRETKEN EMEK – ÜRETKEN OLMAYAN EMEK AYRIMI

Sabri ÇAKLI*

ABSTRACT

In this paper, it is attempted to reveal origins of the debate which constitutes of liberal political economy's view of the state, particularly of the size of the state. The distinction between productive and unproductive labor was first formally conceptualized by Adam Smith and greatly acknowledged by Marx. The implications of this distinction were intensively debated during the 1970's without reaching a clear and concise agreement on its use and importance. However, Adam Smith's distinction of productive and unproductive labor is abandoned by the liberal tradition over time. Differentiating productive from unproductive labor provides an insightful framework not only to analyze the extent to which state intervenes in the market economy, but also to understand the process of capital accumulation, sources of economic crises, as well as the relationship between state and market economy. Therefore, it is necessary to continue to attach great importance to the analysis of these subjects, taking the distinction of productive/unproductive labor into consideration. Adam Smith describes productive labor as labor that is exchanged directly with capital and is materialized in a tangible commodity; whereas defines unproductive labor as labor that is exchanged with several revenue types such as wage, profit and rent, and is not materialized in a tangible commodity. Some of the members of the classical school of economic thought adopted the distinction between productive and unproductive labor to examine the relationship between state and market economy, some others rejected it.

Key Words: Productive/Unproductive Labor, Capital Accumulation, State Expenditures

ÖZET

Bu makalede liberal iktisadın devlete, özellikle de onun büyüklüğüne ilişkin yaklaşımının temelini oluşturan bir tartışmanın başlangıcına gidilmektedir. Adam Smith'in üretken emek, üretken olmayan emek ayrımı, liberal iktisadın terk ettiği bir ayrımdır. Marx'ın büyük değer verdiği bu ayrım 1970'lerde hararetle

* Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

tartışılmıştır; ama tartışma tam bir berraklık sağlanamadan bitmiştir. Oysa yalnızca devletin büyüklüğüne ilişkin değerlendirmeler için değil; bunun yanında sermaye birikimi, kriz ve devletin ekonomideki rolünün tartışılabilmesi içinde bu ayırım önemlidir. O halde, bu konuların incelenmesi, üretken emek/üretken olmayan emek tartışmasına dayanarak sürdürülmelidir. Adam Smith, sermaye ile doğrudan değişilen ve somut bir malda maddeleşen emeğe üretken emek; ücret, kâr, rant gibi farklı gelir biçimleriyle değişilen ve somut bir malda cisimleşmeyen emeğe ise üretken olmayan emek demiştir. Bu ayırım, klâsik okul üyelerinin bazılarınca izlenirken, bazılarınca reddedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Üretken/Üretken Olmayan Emek, Sermaye Birikimi, Devlet Harcamaları

Boşu boşuna oynamak, boşu boşuna çalışmaktan iyidir, der atasözü.

Adam Smith

1. GİRİŞ

Sermaye birikimi, iktisadi büyüme, kriz, devlet müdahalelerinin ekonomideki rolü, devletin ve kamu harcamalarının büyüklüğü, artık-değerin üretimi ve gerçekleştirilmesi (realizasyonu) gibi konular, günümüzde, iktisatçılarda sıkça tartışılıyor; şüphesiz bazıları diğerlerine göre daha sık tartışma konusu olabilir. Ancak, birbirleriyle çok yakın bağlantılı bu konulara yönelik tartışmalar, “üretken emek” / “üretken olmayan emek” ayırımına yer vermeden yürütülüyor.

A.Smith’in, Marx’ın büyük övgüsünü alacak kadar önem verdiği, klasik siyasal iktisatta önemli yeri olan bu tartışma, Marx’ı da, şüphesiz Marksistleri de çok meşgul etmiş bir konudur. 1970’lerde Marksistler, yukarıdaki konuları, bu tartışmayı da içerecek biçimde incelediler. Bu tartışmalar günümüzde söndü; üstelik tartışma tüketilemeden, tam bir berraklık sağlanamadan¹.

Liberal öğretinin klasik okulu izleyen okullarında bu ayırımı yer verilmedi. Daha klasik okul içinde, klasik okul ile neo-klasik okul arasında bir köprü işlevi gören iktisatçılarda ayırımın anlamsızlığına ilişkin bir eğilim başlamıştı. Fayda yaratan tüm emek üretkendi; emeğin farklı türlere ayrılmasının bir anlamı yoktu².

1870’lerde başlayıp, günümüze kadar sürmüş olan neo-klasik anlayışta, piyasada satın alıcı bulan bir malda içerilen emek üretken emek oldu. Bu anlayışta, tüm üretim faktörlerinin ortak katkısına vurgu yapıldığı için, üretken emek ile üretken olmayan emek arasındaki ayırım, zorunlu olarak ortadan kalktı. Günümüz liberallerinin en yaşlıları bile bu tartışmayı hatırlamıyor olmalı. Oysa aralarında, A. Smith’in Ulusların Zenginliği başlıklı eserini, ABD tarihini “bir iktisadi ve

¹ Yakın tarihli önemli bir çalışma olarak, bak. S. Savran, A.E.Tonak, “Productive and Unproductive Labour: An Attempt at Clarification and Classification”, *Capital and Class*, No: 68, Yaz-1999.

² Bu konu için bak. D.P. O’Brien, *The Classical Economists*, (Oxford University Pres, Londra-1975), s. 233.

siyasi mucize” öyküsü haline getiren özgürlük ilkelerini ortaya koymuş bir çalışma olarak değerlendirenler vardır³. Sözü ettiğimiz “hafıza zayıflığı”nı burada her yönüyle irdelemek mümkün değil. Yalnızca şu nokta hatırlatılabilir: Klasik siyasal iktisadın Marx üzerindeki etkisi o kadar önemli olmuştur ki, Keynes, G. Bernard Show’a yazdığı bir mektupta, yayımlandığında, Genel Teori’sinin Marksizm’in Ricardo’cu temelini yıkacağını yazıyordu.⁴

İlk paragrafta sözü edilen konuları günümüzde liberal iktisatçılar da hararetle tartışıyorlar; ama üretken emek/üretken olmayan emek tartışmasına girmiyorlar. Oysa o konular, bu ayrıma girmeksizin tartışılmaz. Bu nedenle, konu tekrar ele alınmalıdır. Bu makale, Kamu Ekonomisi içerikli bir kitap çalışmasının “ilk cümlesi” olarak düşünülmüştür.

2. Adam Smith

Üretken emek üretken olmayan emek ayrımı, A. Smith’ten önce Merkantilist ve Fizyokratlarca biliniyordu. Kavramın geçirdiği gelişimin tüm tarihini incelemek bu çalışmanın kapsamını aşar; ancak A. Smith’in kendilerinden oldukça etkilendiği Fizyokratlar üzerinde kısaca durulabilir.

Onlara göre, yalnızca tarımsal emek üretkendir; çünkü yalnızca tarım kesiminde üretim maliyetini aşan bir “fazla”, bir “net ürün” üretilebilmektedir. Bunun dışında kalan sanayi, ticaret vs. alanlarda bir net ürün oluşmaz. Bu alanlar faydalı olsalar da kısır sayılır. Fizyokratlar, artık-değerin kökenini, kaynağını dolaşım alanında değil, üretim alanında bulmuşlardır. Bu yaptıkları, çok önemli bir katkı idi. “Ancak Fizyokratlar artık-değeri, değer tek kaynağı olan genel toplumsal emek noktasından açıklamamışlardır. Bunun yerine, artık-değer tarımda ilk görüldüğü somut biçimi içinde, tüketilenin üzerinde üretilen kullanım değerleri fazlası olarak analiz edilmiştir”⁵. Burada bir noktaya daha işaret edilmelidir. “Fizyokratlarda tarımsal emeğin yüceltilmesi olarak görünen şey, aslında, yalnızca doğanın övülmesidir. Üretim sürecinin sonunda kalan fazla, doğanın bir armağanıdır, “fazla-emeğin, ödenmemiş emeğin” bir sonucu değildir. Tarımsal emek, sadece, doğa’nın potansiyelinin tam olarak gerçekleştirilebilmesini sağlayan bir araç olarak hizmet eder. O halde, Fizyokrat sistemde artık-değer, toplumdan değil, doğadan çıkan; insanın toplumsal ilişkilerinden değil, onun toprakla ilişkisinden çıkan bir şekilde analiz edilir”⁶.

A. Smith, Fizyokratların üretken emek/üretken olmayan emek ayrımı konusundaki görüşlerini reddeder. Ona göre, yalnızca tarımda istihdam edilen emeğin üretken emek olarak kabul edilmesi, net ürün sağlamayan tüm diğer işlerin “kısır” olarak sınıflandırılması doğru değildi.

³ Bak. M.Freidman, R.Freidman, **Free to Choose**, 1980, s. 19; zikreden: Dennis Smith, **Capitalist Democracy on Trial**, (Routledge, 1990), s. 170.

⁴ Ben Fine, **Economic Theory and Ideology**, (Edward Arnold Ltd, Londra, 1980), s. 31.

⁵ Peter Howel, “Once Again on Productive and Unproductive Labour”, **Revolutionary Communist**, vol. III/IV, Kasım-1975, s. 47.

⁶ Aynı Yerde

A. Smith'e göre, Fizyokrat sistemin "temel hatası zanaatkarlar, imalatçılar ve tacirler sınıfını, bütünüyle kısır ve üretken olmayan olarak göstermesinde yatmaktadır".⁷ Bu gösterimin uygun olmadığını düşünüyor Smith. Bu konudaki gözlemleri şöyle özetlenebilir:⁸

1. Bu sınıfın, her yıl kendi yıllık tüketiminin değeri kadar yeniden üretim yaptığı ve ayrıca en azından kendini idame ve istihdam eden sermayenin varlığını sürdürdüğü kabul edilmektedir. Bu sınıfı kısır ya da verimsiz saymamaya, bu kabul yeterlidir.
2. Zanaatkar, imalatçı ve tacirleri, hizmetkârlarla aynı şekilde değerlendirmek doğru değildir; çünkü hizmetkârların emeği onların geçimini ve istihdamını sağlayan fonun varlığını sürdürmez.
3. Zanaatkar, imalatçı ve tacirlerin emeğinin toplumun gerçek gelirini artırmadığını söylemek uygun değildir. Yıllık tüketimi, yıllık üretimine tam olarak eşit olsa dahi, bundan bu sınıfın emeğinin gerçek gelire, toplumun emeğinin ve toprağın yıllık ürününün gerçek değerine bir katkı yapmadığı sonucu çıkmaz. Çünkü, bu sınıf elde ettiği gelir tutarında satın alma yaparken gelirine eşit bir iş yaratmış olur.
4. Tasarruf yapıp bunu sermayeye ekleme ya da sermayeyi ödünç verme açısından tüccar, zanaatkar ve imalatçılar, toprak sahipleri ve çiftçilerden daha tutumlularsa, ki fizyokratlar böyle düşünüyorlar, o zaman, toplumlarında istihdam edilen faydalı emeğin miktarını ve sonuç olarak toplumun gerçek gelirini, emeğin ve toprağın yıllık ürününü, artırmaları da daha muhtemeldir.

A. Smith, Fizyokratlara yönelik bu eleştirilerine rağmen, en azından bir noktada onlarla aynı endişeyi paylaşır. Onlar gibi, A. Smith de üretken olmayan tüketimin sermaye birikimi üzerindeki zararlı etkisinin farkındadır.⁹

Üretken emek, üretken-olmayan emek ayrımında, emeğin sermaye ile mi yoksa gelirlerle mi değiştiği konusu kilit konumda olduğu için, ilkin, A. Smith'in gelir ve sermaye kavramlarını tanıtmamız gerekir.

2.1. A. Smith'de Gelir¹⁰ ve Sermaye¹¹ Kavramları

Üretim sürecinde malların üretilmesi için üç farklı üretim faktörü gereklidir. Bu üç faktör (toprak, emek, sermaye) karşılığı olarak üç parasal gelir biçimi ayrılmıştır. Bu gelirlerin her biri bu üç farklı türden hizmetlerin

⁷ A. Smith, *Wealth of Nations*, (P. F. Collier and Son, New York, 1909), s. 459. Eserin ilk basımı 1776 yılında yapılmıştır.

⁸ Aynı Eser, ss. 459-463.

⁹ Bak. G. Pilling, a.g.e., s. 106.

^{10/11} Smith, birinci konuyu I.kitabın 8, 9 ve 11. bölümlerinde; ikinci konuyu ise II. kitabın 1. bölümünde tartışmıştır.

¹² "Entrepreneur" J. B. Say'ın "girişimci" için kullandığı karşılıktır.

sağlanmasına uygun karşılığı (ödülü) temsil eder, gösterir. Örneğin, ücretler, emek faktörünün kullanımı için yapılan mübadelede ödenir; böylece farklı bir toplumsal grubun üyelerine mallarla değişimde kullanılabilir (para şeklinde) bir karşılık ödenmiş olur. Benzer şekilde, rant, toprak faktörünün kullanımı için ödenir; çünkü bu kaynak bireylerin özel mülkiyetinin bir parçasıdır. Son olarak, kâr sermayenin gelirini temsil eder; ayrıca bu, üretim faktörlerinin birleştirilmesi şeklindeki stratejik rolü yerine getiren kapitalistlere yönelik bir karşılık biçimidir de. Bu gelir türü, bir kez daha söylenecek olursa, toplumda farklı bir grup tarafından kazanılan bir gelir türüdür. Bu grup iki temel üretken faaliyete karşılık gelen bölümlere ayrılır. Böylece, örneğin, çiftçiler şimdi tam olarak girişimcilik¹² fonksiyonu denilen işi yerine getirirler; çünkü (kiralanan) toprağı kendi sermayeleriyle (*stock*) işlerler; Smith'in kullandığı biçimiyle, “undertaker”lar da manüfaktür kesiminde benzer bir rolü yerine getirirler.¹³ Üretim sürecinde ödenen ve oluşan bu karşılıkların her biri (*revenue*) olarak adlandırılmaktadır.

Önceki dönemlerin üretimini “stock”, genel mal-mevcudu olarak adlandırıyor A. Smith. Bu, herhangi bir anda toplumun birikmiş servetidir. “Bir ülkenin ya da toplumun stoku, o toplumun tüm sakinlerinin ya da üyelerinin stoklarının toplamı ile aynıdır; ve bu nedenle doğal olarak her birinin ayrı bir işlevi ya da görevi olan üç kısma ayrılır”¹⁴: Stok sahiplerinin doğrudan (*immediate*) tüketimi, sabit (*fixed*) sermaye ve dolaşır (*circulating*) sermaye olarak.

Genel stokun sermaye olarak ayrılan kısmının sabit sermaye olarak kullanılan kısmı, makine ve iş aletleri, üretken binalar, toprak ıslahı ve kazanılan yararlı yeteneklerden oluşur. Sabit sermayenin, günümüzde beşeri olarak bilinen, sonuncu ögesini, Smith, “adeta, o kişinin kendisinde sabitleşip gerçekleşen sermaye” olarak düşünmektedir.¹⁵

Yalnızca elden ele geçerek ya da sahip değiştirerek gelir sağlama özelliği gösteren dolaşır sermaye de dört öğeden oluşur: aracılığıyla diğer üç kısmın dolaşımında bulundurulduğu ve tüketicilere dağıtıldığı para, yiyecek stoku, ham ve yarı-işlenmiş maddeler ve mamul mallar stoku. Bu dört öğeden üçü-gıda maddeleri, malzemeler ve mamul mallar-düzenli bir biçimde dolaşır sermayeden çekilir ve sabit sermaye ya da doğrudan tüketim içine katılır. Smith, bu iki sermaye türü arasındaki bağlantıları inceleyerek dolaşır sermayenin kilit konumunu ortaya koyar. Sabit sermaye hem başlangıçta dolaşır sermayeden elde edilmiştir hem de devamlı olarak onun desteğini gerektirir. Makineler ve iş aletlerinin yapımı işçiler tarafından gerçekleştirilir; onların geçimi ise dolaşır sermaye aracılığıyla sağlanır. Bu durum, makine ve iş aletlerinin sürekli olarak bakımı için de geçerlidir. Hiçbir sabit sermaye, dolaşır sermaye olmaksızın bir gelir (*revenue*) getiremez. Makineler ve iş aletleri işledikleri malzemeler ve işçilerin geçimini sağlayan dolaşır sermaye olmadan hiçbir şey üretmeyecektir. Toprağın ekilip ürünün alınabilmesi içinde

¹³ Andrew Skinner'in *Wealth of Nations*'a yazdığı “Giriş”. (Penguin Yayınları, Tekrar basım, 1978), s. 43.

¹⁴ A. Smith, *Wealth of Nations*, s. 226.

¹⁵ Aynı eser, ss. 227-228.

emekçilere ihtiyaç olduğu için, aynı durum burada da geçerlidir; dolaşır sermaye yoksa, gelir de olmayacaktır. O halde, bu kilit konumdaki sermaye kısmı sürekli olarak yenilenmelidir¹⁶.

Sanayi devriminin hemen başlangıcında yazmış bir düşünür olarak, Smith, sabit sermayeyi fazla önemsemez. Sermaye birikimi, “stock”un “dolaşır” ve “sabit” sermayelere yöneltilmesiyle oluşur¹⁷. Bir bütün olarak sermaye, tutumlulukla artar, savurganlık ve yanlış davranışla azalır.

A.Smith, değeri açıklarken, mal fiyatlarının bileşenlerini açıkladığı bölümde, bir artık-değer anlayışına varır ve gelirlerin oluşumunu da vermiş olur. İki farklı toplum aşaması için iki farklı değer açıklaması yapıyor Smith:

“Toplumun, sermaye birikiminden ve toprağın mülk edinilmesinden önce gelen o erken ve kaba halinde, farklı nesnelerin elde edilmeleri için zorunlu emek miktarları arasındaki oran, onların birbirleriyle mübadeleleri için bir kural sağlayabilen tek koşul olarak gözükmektedir... Bu ilkel aşamada, emeğin tüm ürünü emekçiye aittir; bir malın üretimi ya da elde edilmesi için kullanılan olağan emek miktarı, o malın olağan olarak satın alması, hükmetmesi ya da karşılığında mübadele edilmesi gereken emek miktarını belirleyen tek koşuldur”¹⁸. Sermaye birikiminin gerçekleştiği, toprağın özel mülk halini aldığı ileri toplum aşamasında emeğin tüm ürünü her zaman emekçiye ait değildir. Pek çok durumda emekçi bu ürünü sermaye ve toprak sahipleriyle paylaşmak durumunda kalır¹⁹:

“Sermaye belirli kişilerin ellerinde birikir birikmez, bunlardan bazıları doğal olarak ellerindeki sermayeyi kendilerini gerekli malzemeye donatıp geçimlerini sağladıkları çalışkan insanları, ürünlerini satarak, ya da emeklerinin malzemelerin değerine kattığından kâr sağlamak amacıyla, işe koşmak için kullanacaklardır. Ürünün tümünün para, emek ya da diğer mallar karşılığında mübadelesinde, bu serüvende sermayesini tehlikeye atan girişimciye malzemenin fiyatını ve emekçilerin ücretlerini ödemeye yeterli olanın üstünde kâr olarak bir şeylerin verilmesi gerekir. Bu nedenle, işçilerin malzemelere kattığı değer, bu durumda, iki bölüme ayrılmaktadır: biri onların ücretlerini ödemekte, diğeri de onlara işverenin avans olarak sağladığı malzemelerin ve ücretlerin toplamına düşen kârı karşılamaktadır. İşveren, emekçilerin ürünlerinin satışından sermayesini yerine koymak için gerekli olandan fazla bir şey kalacağını ummasaydı, onları istihdam etmekte bir çıkarı olmazdı; ve kârı sermayesinin büyüklüğü ile orantılı olmasaydı, daha küçük bir sermaye yerine daha büyük bir sermaye kullanmakta da çıkarı olmazdı”. Emeğin tüm ürününün işçiye ait olmadığı bu durumda, bir malı elde etmek ya da üretmek için olağan olarak kullanılan emek miktarı, o malın olağan olarak satın aldığı, hükmettiği, ya da karşılığında mübadele edildiği emek miktarını

¹⁶ Aynı eser, ss. 228-229.

¹⁷ Bak. D.P. O'Brien, *The Classical Economists*, (Oxford University Pres, 1975), s. 207. O'Brien, “stock” terimini şöyle tanımlıyor: “önceki dönemlerin üretimi, belli bir zamanda toplumun birikmiş serveti, zenginliği”.

¹⁸ Aynı eser, ss. 50-51.

¹⁹ Aynı eser, s. 51.

düzenleyen tek koşul olmaktan çıkar. “Açıktır ki, ilave bir miktar emek, o emeğin ücretini avans veren ve malzemesini sağlayan sermayenin kârı için gerekmektedir (ayrılmak zorundadır)”. Toprağın özel mülkiyet konusu olmasıyla toprak sahipleri toprağın doğal ürünü için bir rant isterler.

A. Smith’in makro düzeyde ulaştığı sonuç şudur: ülkenin toplam yıllık emeğinin ürününü oluşturan tüm malların değeri emeğin ücreti, sermayenin kârı, toprağın rantı olarak bölüştürülür. “Ücretler, kâr, rant tüm mübadele değerlerinin kaynağı olduğu gibi, tüm gelirlerin de üç temel kaynağıdır. Tüm diğer gelirler, sonuçta, bunların birinden ya da diğerinden türetilir”²⁰: Vergiler, bunlara bağlı tüm gelirler, tüm aylıklar, emekli aylıkları, her çeşit kira gibi.

2.2. Üretken Emek-Üretken Olmayan Emek

Ayrımı tartıştığı bölüm, “sermaye birikimi ya da üretken ve üretken olmayan emek üstüne” başlığını taşımaktadır. Emeğin sermayeye karşılık değişilmiş emek olup olmamasına ve emeğin bir malda (metada) maddeleşmiş olup olmamasına bağlı olarak üretken ve üretken olmayan emeğin tanımlanması şeklinde bir ikilik (*duality*) görünüyor Smith’de. Birinci tanımlama çerçevesinde şöyle yazıyor:

“Bir tür emek vardır ki, üzerinde çalıştığı nesneye değer katar; bir başkası vardır ki, bu tür bir etkisi yoktur. Birincisi, değer ürettiği için, üretken diye adlandırılabilir; ikincisi üretken olmayan emektir. Demek ki, genelde, bir imalatçının emeği, üzerinde çalıştığı malzemenin değerine, kendi geçiminin (değerini-ç) ve patronun kârını ekler. Bunun tersine, bir hizmetkârın emeği, hiçbir şeyin değerini artırmaz. Gerçi bir imalat işçisinin ücretini patronu önceden verir ama, gerçekte bu ona herhangi bir harcamaya mal olmaz; bu ücretlerin değeri, genelde, imalat işçisinin üzerinde emek harcadığı nesnenin değerindeki gelişme sonucu, bir kârla birlikte yeniden kazanılır. Ama bir hizmetkârı geçindirmenin (gideri-ç.) hiçbir zaman yeniden kazanılmaz. Kişi, çok sayıda imalatçıyı çalıştırarak zenginleşir; çok sayıda hizmetkârı tutarak yoksullaşır”²¹.

Üretken diye adlandırılan emekçinin ilişkisi patron, kapitalist ile dir. Burada emek, sermayeye karşılık olarak değişilmektedir. Bu süreç içinde manüfaktür işçisi, üzerinde çalıştığı nesneye, yalnızca kendi geçimini sağlayacak şeylerin değerini katmakla kalmıyor, ayrıca kapitalistin kârı değerinde bir değer de katıyor. Bu üretken emek, sermaye üretmektedir. Şöyle de söylenebilir: “Yalnızca sermaye üreten emek üretkendir”. Marx’ın belirttiği gibi, “burada üretken emek, kapitalist üretim açısından tanımlanıyor; ve A. Smith bu konuda işin tam özüne dokunuyor, tam onikiden vuruyor. Üretken emeği, sermayeyle doğrudan değişilen emek olarak tanımlaması, A. Smith’in en büyük bilimsel başarılarından biridir”²².

Buradan üretken olmayan emeğin durumuna geçilebilir. Bu türden emek

²⁰ Aynı eser, ss. 55-56.

²¹ Zikreden: K.Marx, **Artı-Değer Teorileri**, Birinci Kitap, Çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara-1998, ss. 145-146. Alıntıda geçen “imalatçı”, manüfaktür işçisidir.

²² Aynı eser, s. 146.

sermayeyle değil, gelirle (*revenue*) değişilen emektir²³ ²⁴. Daha açık olarak söylemek gerekirse, değişik gelir biçimleriyle (ücret, kâr, rant gibi) değişilen emektir. O halde üretken ve üretken olmayan emek ayrımında emekçinin yaptığı iş önemli değildir, önemli olan, emeğin içinde gerçekleştirildiği toplumsal üretim ilişkileridir.

Marx, A. Smith'in üretken emek ile üretken-olmayan emek arasında yaptığı ayrım üzerine şu örneği veriyor²⁵: “Örneğin bir piyano yapımcısının çalıştığı işçi üretken işçidir. Onun emeği, yalnızca tükettiği ücreti yeniden-üretmekle kalmaz, ama piyano yapımcısının sattığı üründe, piyanoda, metada, ücretin üstünde ve ötesinde bir artı-değer bırakır. Ama bunun tersine, bir piyano için gereken tüm malzemeyi (ya da emekçinin sahip olması gereken her şeyi) satın aldığı ve bir mağazadan piyano almak yerine bu piyanoyu evimde yaptırdığı varsayalım; bu durumda piyanoyu yapan, üretken-olmayan bir emekçidir; çünkü onun emeği, benim gelirimden doğrudan ödenmiştir”.

A. Smith, “yeryüzünün kendiliğinden yetişen ürünlerini bir yana bırakırsak, yıllık ürünün tümü, üretken emeğin sonucudur”, diyor. O halde, yıllık ürünün daha büyük bir kısmı üretken olmayan emekçilere ayrılacak olursa, üretken emekçilere daha az pay kalacak, bu da bir sonraki yılın ürününün daha az gerçekleşmesine neden olacaktır²⁶.

A. Smith'in, ikinci tanımlamasına, emeğin bir malda maddeleşmiş olup olmamasına dikkat çeken ayrıma bakacak olursak, önceki alıntının devamına dikkatimizi yöneltmemiz gerekir:

“Ancak manüfaktür işçisinin emeği, o emek harcanıp bittikten sonra, en azından bir süre var olan belirli bir nesne ya da satılabilir bir metada maddeleşir. Bu, sanki gerektiğinde başka bir zaman kullanılmak üzere toplanıp depo edilmiş olan belli bir miktar emek gibidir. O nesne, ya da aynı şey demek olan o nesnenin fiyatı, gerektiğinde, kendisini başlangıçta üretmiş olan emeğe eşit miktarda bir emeği yine harekete geçirebilir. Bunun tersine, bir hizmetkârın emeği, belirli bir nesne ya da satılabilir metada maddeleşip, kendisini gerçekleştirmez. Yaptığı hizmet, genellikle yapıldığı anda yiter ve geride, sonradan karşılığında eşit miktarda hizmet elde edilebilecek bir iz ya da değer bıraktığı olmaz. Toplum içinde en saygın katmanlardan bazılarının emeği, tıpkı hizmetkârlarınki gibi hiçbir değer üretmez; bu emek, harcanıp bittikten sonra, yaşamını sürdüren ve ileride karşılığında eşit miktarda emek elde edilebilecek kalıcı bir nesne ya da satılabilir metada maddeleşip, kendini gerçekleştirmez”²⁷.

Bu tanımda, üretken emeğin bir metada maddeleşmesi koşulunu

²³ Aynı eser, s. 147. Marx burada, üretken emekle üretken-olmayan emek arasındaki bu ayrımı, ekonomi politigin temeli olarak değerlendiren Malthus'un da doğru bir gözlemde bulunduğunu yazıyor.

²⁴ Hiç çalışmayanların durumu da aynıdır.

²⁵ K. Marx, a.g.e., s. 150.

²⁶ Bak. A. Smith, *Wealth of Nations*, s. 271.

²⁷ A. Smith, *Ulusların Zenginliği*, s. 271.

görüyoruz; üretken emek, metallerden oluşan maddi zenginlik üretmektedir. Bunun tersine, üretken-olmayan emeğin örneği olarak sunulan hizmetkârın emeği, kendini maddeleştirmemektedir.

A. Smith, bu açıklamada, üretken ve üretken olmayan emek arasında var olduğunu düşündüğü önemli farklılıkları vurguluyor sadece. Bazen sanıldığı gibi, üretken olmayan kesimleri aşağılamak değil amacı. Üretken olmayan emek kategorisinin hem en ciddi ve en önemli hem de en hafif mesleklerden bazılarını bir araya getirdiğini kendi söylüyor:

“Örneğin, emrinde çalışan tüm sivil ve askeri memurlarıyla hükümdar, ordu ve donanmanın tümü üretken olmayan emekçilerdir. Bunlar toplumun hizmetkârlarıdır; geçimleri diğer insanların yıllık emek ürünlerinin bir bölümüyle sağlanmaktadır. Bu kişilerin hizmeti, ne kadar onurlu, yararlı ya da gerekli olursa olsun, ileride, karşılığında eşit miktarda hizmet elde edilebilecek hiçbir şey üretmez. Bu kişilerin bir yılda harcadıkları emeğin sonuçları, yani ülkenin korunması, güvenliği ve savunması, ülkenin bir sonraki yıldaki korunması güvenliği ve savunmasını satın alamaz. Hem en ciddi ve en önemli hem de en hafif (frivolous) mesleklerden bazılarını da, bu sınıflandırmaya sokmak gerekir: kilise görevlileri, hukukçular, doktorlar ve her çeşit yazar; oyuncular, soytarılar, müzisyenler, opera şarkıcıları, opera dansçıları, vs. Bunların en saygın olanının emeği, tüm diğer emek türlerini belirleyen aynı ilkelerin belirlediği belli bir değere sahiptir; öte yandan en soylu ve en yararlı meslekten kişinin emeği, ileride eşit miktarda emek satın alabilecek ya da elde edebilecek hiçbir şey üretmez. Aktörün tiradı, konuşmacının söylevi ya da müzisyenin ezgisi gibi, tümünün yaptığı iş, tam üretildikleri anda yok olmaktadır”²⁸.

Hükümdar, tüm sivil ve askeri memurlar, ordu, kilise görevlileri, hukukçular, yazarlar gibi toplumun önem verdiği kesimler ile toplumun pek önemsiz bulunduğu uşak ve soytarıların “üretken olmayan emek” kategorisinde buluşturulmasının toplumda yarattığı rahatsızlığın boyutlarını kestirmek zor olmasa gerek. Bu rahatsızlığın boyutlarını, çiftlik hayvanlarının “üretken emekçiler” olarak değerlendirilişi de hafifletebilmiş değil²⁹.

3. A. Smith'in Sonuçları:

A. Smith, sermayenin tutumlulukla artacağı, savurganlık ve yanlış davranışla azalacağı saptamasına dayanarak, tutumluluğun, savurganlığın ve yanlış davranışların (kaynakların kötü kullanımının) sermaye birikimi ve dolayısıyla iktisadi büyüme üzerine etkilerini, kişilerin ve devletin davranışlarını karşılaştırarak, inceler.

Adam Smith, iktisadi büyümeyi temel amaç kabul etmişti; istenirliği her türlü tartışmanın ötesindedir; belirli bir politikanın uygunluğu, o politikanın

²⁸ Aynı eser, ss. 271-272

²⁹ Aynı eser, s. 295. Burada şöyle yazıyor: “Çiftçinin, sadece hizmetkârları değil, iş hayvanları da üretken işçilerdir”. Demek ki, Adam Smith, yukarıda belirtilen kesimleri üretken emekçi olarak saymış olsaydı bile, rahatsızlık giderilemeyecekti.

sermaye birikimi üzerindeki sonuçlarıyla değerlendirilmelidir³⁰.

Tutumluluk, iktisadi büyüme amacıyla çok tutarlı bir davranış olmaktadır; çünkü “üretken emekçilerin geçimini sağlayan kaynağı artırarak, üzerinde çalıştığı, harcadığı nesnenin değerine emekleriyle değer katan emekçilerin sayısını artırır. Bu nedenle, ülke toprağı ve emeğinin yıllık ürününün mübadele değerinin artmasına yol açar. Yıllık ürüne ek bir değer katan ilave bir emek miktarını harekete geçirir³¹. Zenginlerin gelirlerinin tüketim ve tasarruf şeklinde bölünüşünün sonuçları çok farklıdır. Onların harcamalarının bir kısmı, tüketimleri karşılığında geride hiçbir şey bırakmayan aylak konukların, hizmetkârların tüketimine gider. Yıllık olarak tasarruf ettiği kısım ise, kâr amacıyla derhal sermaye olarak kullanılır, aynı şekilde ve hemen hemen aynı zamanda tüketilir; fakat farklı bir kesim tarafından. Burada tüketiciler emekçiler, manüfaktür emekçileri ve zanaatçılardır; ama bunlar yıllık tüketimlerinin değerini bir kârla birlikte yeniden üretirler. O halde, zenginlerin geliri tüketim ve tasarruf şeklinde bölünse de, sonuçta, harcanmaktadır; tüketilmektedir; fakat sonuçları çok farklı olmaktadır. Tüketimin aynı, ama tüketicilerin farklı olması, yahut farklı amaçlarla harcama, büyüme açısından, durumu çok farklılaştırmaktadır³².

A. Smith bireylerin paranın, kaynakların kullanımında değerlendirme eksikliğinden kaynaklanan yanlış davranışların (*misconduct*) da, savurganlığın neden olduğu sonuçlarla aynı sonuçları doğurduğuna değinir. İyi değerlendirilmemiş, başarısız projeler nedeniyle, toplumun üretken olabilecek kaynakları, üretken emekçiler çalıştırılmasına rağmen, azalmış, israf edilmiş olur. Ancak, büyük bir ülkenin koşulları, bireylerin yanlış davranışlarından, kaynaklarını kötü yönetmelerinden ve savurganlıklarından çok etkilenmez; bazılarının savurganlığı ve ihtiyatsızlığı, diğer kişilerin doğru davranışları ve tutumluluğu sayesinde fazlasıyla giderilir³³.

A. Smith'in asıl endişesi, sermaye birikimi üzerindeki devletin olumsuz etkisidir. Bu konuda, onu çok öfkeli görürüz³⁴.

“Büyük uluslar, özel israf ve kötü yönetim ile asla yoksullaşmazlar; ama bazen kamu israfı ve kötü yönetimiyle yoksullaşırlar. Kamu gelirinin tümü ya da neredeyse tümü, pek çok ülkede üretken olmayan emekçilerin geçiminin sağlanmasında kullanılır.

Bu kişiler, kendileri hiçbir şey üretmedikleri için, bütünüyle diğer insanların emeğinin ürünüyle geçinmektedirler. Bu nedenle, sayıları gereksiz bir büyüklüğe ulaştığında, belli bir yıl içinde, bu üründen öyle büyük pay tüketirler ki,

³⁰ Bak. William J.Barber, *A History of Economic Thought*, (Penguin Books Ltd, 1979), ss. 47-48.

³¹ A. Smith, *a.g.e.*, s. 278.

³² Aynı Eser, ss. 278-280.

³³ Aynı Eser, ss. 281-282.

³⁴ Sanayici ve tüccarlara yönelik değerlendirilmelerinde de öfkesi eksik değildir. Bu değerlendirmeler için toprak rantını incelediği bölümün sonucunu verdiği sayfalara bakılabilir. (ss. 216-220)

izleyen yıl geçimlik mallarını yeniden üretmeleri gereken üretken emekçilerin geçimine yetecek kadar ürün kalmaz”. A.Smith, bu durumu, sermayeye, üretken emekçilerin geçimine yönelik fonlara yönelik “zorla ve şiddetle yapılan tecavüz” olarak değerlendiriyor³⁵.

A. Smith’in genel olarak devletlere ilişkin değerlendirmesinin ardından, İngiltere hükümetine yönelik tutumunu vererek, öfkesinin boyutlarını tam olarak göstermiş olalım³⁶: “İngiltere, hiçbir zaman çok tutumlu bir hükümete sahip olmakla kutsanmış olmadığı gibi, tutumluluk da hiçbir zaman sakinlerinin karakteristik erdemi olmamıştır. Bu nedenle, kralların ve bakanların özel kişilerin ekonomisini gözetme bahanesiyle onların harcamalarını, israfi önleyici yasalarla ya da yabancı lüks malların ithalini yasaklayarak, kısıtlamaları en büyük küstahlık ve haddini bilmezliktir. Onlar kendi harcamalarına özen gösterebilirler; özel kişilerin harcamalarının denetim işini güvenle onlara bırakabilirler. Onların kendi savurganlıkları devleti batırmazsa, uyruklarınınkiler hiç batırmaz”. Oser ve Blanchfield, Smith’in bu eleştirilerinin döneminin dürüst ve etkili rejimlerinin muhtemelen en önde gelenine yönelik olduğunu hatırlatarak okuyucularını hayret etmeye çağırıyorlar³⁷. İktisat politikaları önerileri çerçevesinde günümüz liberalleri farklı mı düşünüyorlar? Karl Marx, A. Smith’in incelenen ayrımını, birikim ve büyüme konusundaki ısrarını ve devlet harcamalarına yönelik değerlendirmelerini, “henüz toplumun tümünü, devleti vb. kendine tâbi kılamamış olan hâlâ devrimci burjuvazinin dili” olarak görüyor³⁸.

A. Smith’den sonra üretken-üretken olmayan emek tartışması klasik okul içinde sürmüştür. Kimileri ayrımı bütünüyle reddetmişler, kimileri ise ayrımı benimsemekle birlikte, Smith’ten yer yer farklı görüşlere sahip olmuşlardır.

4. A. Smith’in Ayrımını Bütünüyle Reddedenler: J. B. Say, J. R. McCulloch, Nassau W. Senior

Jean-Baptiste Say, Smith’in “üretken emek”-“üretken-olmayan emek” ayrımını doğru bulmaz. A. Smith’in üretken-olmayan emek türü içinde yer alan örnekleri, bireylere ve topluma faydalı oldukları için üretken-olmayan emek olarak adlandırmak yerine “maddi-olmayan ürünlerin üretkeni olan emek” olarak adlandırır. Bu örneklerden biri olarak doktor emeğini, çalışmasını, şöyle inceliyor: “Bir doktor hasta bir kişiye gider, hastalığın belirtilerini gözlemler, bir reçete yazar ve hastanın ya da ailesinin bir üçüncü kişiye aktarabileceği, hatta gelecekte tüketilebilecek herhangi bir ürün bırakmaksızın ayrılır³⁹. Doktorun çalışmasının,

³⁵ Bak.Aynı Eser, ss. 282-283.

³⁶ Aynı Eser, s. 287.

³⁷ J.Oser, W.C.Blanchfield, *The Evolution of Economic Thought*, (Harcourt Brace Jovanovich, Inc, New York, 1975), ss. 69-70.

³⁸ Bak. K.Marx, a.g.e., ss.284-5

³⁹ J. B. Say, *A Treatise on Political Economy or the Production, Distribution, and Consumption of Wealth*, (Çev, C. R. Prinsep, Tekrar Basım, New York, 1964), s. 119. Eserin ilk basımı 1803’te, çeviri 1821’de yapılmıştır.

üretken olduğu kanaatinde Say. Hastanın belki hayatının kurtarıldığını, ayrıca, ürünün (doktorun tavsiyesinin) bir mübadele nesnesi olduğunu, doktorun tavsiyesi ile doktorun ücretinin değiştiğini, ama tavsiye ihtiyacının, verildiği anda sona erdiğini belirtiyor. “Tavsiyenin verilmesi eylemi, onun üretimi, işitilmesi eylemi, onun tüketimidir; tüketim ve üretim eşanlıdır”⁴⁰. Buna, “maddi-olmayan ürün” diyor Say. Şüphesiz, müzisyenler ve aktörler de çalışmalarlarıyla aynı türden ürün sağlar. Bu insana bir eğlence sağlar, bir zevk verir. Ancak bunun, gelecekte tüketmek ya da diğer eğlence olanaklarıyla mübadele etmek üzere alınıp, muhafaza edilebilmesi mümkün değildir. Bu zevkin bir fiyatı vardır şüphesiz; ama belki hafızadakileri saymazsak, üretim anından sonra süren bir varlığı ve mübadele değeri yoktur.

Smith’in bu çalışma alanlarının sonuçlarına ürün adını vermeyi kabul etmediğini, bunlara harcanan emeğe “üretken olmayan” emek dediğini belirtiyor Say; ve bunu kabul etmiyor. Smith’in bu hatasının kaynağını, onun zenginlik tanımında buluyor. Say’a göre, Smith, zenginlik tanımını mübadele değerine sahip her şeyi kapsayacak şekilde genişletmek yerine, sadece muhafaza edilebilme yeteneğine sahip, bir değer taşıyan nesnelere içerecek şekilde yapmıştı; sonuç olarak yaratıldıkları anda tüketilen ürünler dışarıda bırakılmıştı. Ama, tümü de, aynı sınıftan olan doktorlar, hukukçular ve kamu görevlileri çok temel ihtiyaçları karşılarlar; öyle ki, bu meslekler olmaksızın toplum da var olamaz⁴¹.

Oysa, Say’a göre, zenginlik terimini yalnızca her bir üründe içerilen hammaddenin değeriyle sınırlayan iktisatçıların hatasını Smith, kendi, ortaya koymuş bulunmaktadır. Zenginliğin, hammadde, artı çalışma ile, emekle, ona eklenen değeri içerdiğini göstererek siyasal iktisatta büyük bir adım atmıştır. Smith, zenginliği, soyut bir mal, değer derecesine ilerletecek kadar ileri gitmişti de, bu çalışma, emek, maddede içerilmediğinde, ne kadar gerçek (*real*) ve mübadele edilebilir olduğu halde neden onu yok farz etmişti? Say bunu anlayamıyordu; ama şu kendi satırlarına ve Smith’in yazdıklarına bir baksa, bu retorik sorulara hiç başvurmazdı. “Maddi-olmayan ürünlerin niteliği, kendilerini ulusal sermayenin bir parçası kılacak şekilde biriktirilmelerini, hiçbir zaman mümkün kılmaz. Çok sayıda müzisyeni, rahibi ve kamu görevlileri olan bir halk çok iyi eğlendirilebilir, dini açıdan iyi eğitilebilir ve hayranlık verici bir biçimde yönetilebilir; ama hepsi bu kadar. Kendi işlerinde yeterince çalışkan olan bu insanların toplam emeğinden o toplumun sermayesi herhangi bir katkı almaz; çünkü onların ürünleri üretildikleri hızla tüketilir”⁴².

Ücretleri karşılığında gerçek bir fayda sağlayan herkesin üretken olduğunu ileri süren Say, “bir dış saldırıya püskürmeye hazır bekleyen ve bunu da hayatı pahasına yapan asker; zamanını ve zekasını Devlet mülklerinin korunup

⁴⁰ Aynı Eser, s. 119.

⁴¹ Aynı Eser, s. 120.

⁴² Aynı Eser, s. 120.

sürdürülmesine harcayan yönetici” ve benzerlerini de üretken kabul ediyor⁴³. Bu kabulün doğal sonucu, memur sayısının az ya da çok oluşunun kamu açısından önem taşımadığı fikrini kabul etmesi olurdu. Ama, Say, bir liberal olarak bu fikri reddetmek zorundadır. Bu durum, ona şunları söyler⁴⁴: “Uzun süredir inanılagelmıştır ve bugün de birçok kimse sanmaktadır ki, kamu harcamaları hiçbir şeye mal olmaz topluma; çünkü bunlar toplumdaki aldıklarını gene topluma vermektedirler... Askeri birliklerin hizmetinin sonucunda doğan güvenlik elbette iyidir; ama bu iyilik, bir ordunun topluma yaptığı hizmetin sonucudur, aynı ordunun tüketiminin sonucu değildir”⁴⁵...Askerin yaptığı tüketimin üretken olmadığı, askerin üretken olduğu gibi bir çelişki çıkıyor ortaya. Say’a göre, ulusal bir tören nedeniyle halka sunulan gösterilerde katılan harcamalar üretken değildir; ama benzer bir harcama bir kanal aşmak ya da bir köprü yapmak için kullanılırsa bu harcama üretkendir, çünkü bunların değeri hemen o anda tüketilmemektedir. **Sürekli** bir mal üretildiğinde gerçek üretim ortaya çıkıyor Say’a göre, şüphesiz bu durum, maddi-olmayan ürünler tezini çökertiyor⁴⁶.

John Ramsey McCulloch, Smith’in oluşturmaya çalıştığı ayrımın hatalı bir akıl yürütme olduğunu göstermenin zor olmadığını belirterek, ilkin, hizmetkârlar konusunu inceliyor. Manüfaktür emekçisinin emeğinin sonuçları ile hizmetkârın emeğinin sonuçlarının aynı olduğunu vurguluyor. Manüfaktür emekçisinin emeğinin sonuçları, toplumun yararı ve uyumu için gerekli konfor ve kolaylık sağlayan araçların üretilmesidir. Manüfaktür işçisi bir madde üreticisi değil, bir fayda üreticisidir. Hizmetkâr da açıkça bir fayda üreticisidir; dolayısıyla aynı sınıfa aittirler. Çeşitli gıda maddelerini üreten çiftçi herkesçe üretken emekçi olarak kabul ediliyor da, bunları kullanıma hazır hale getiren aşçı ve hizmetkâr neden üretken-olmayan kategoriye konuyordu? Hizmetlerinin niteliği ne olursa olsun, aralarında bir fark olmadığına göre, bunlar ya birlikte üretken ya da birlikte üretken-olmayan emek olmalıydılar⁴⁷. McCulloch’a göre, insan çabasının amacı aynıdır: zorunlu malların, konfor mallarının ve zevk ve eğlence veren araçların toplamının artırılması. Öyleyse, insanların hangi oranda hizmetlere, hangi oranda maddi ürünlere sahip olacaklarının belirlenmesi, onların kendi yargılarına bırakılmalıydı. Ayrıca, yanlış bir şekilde kendilerine üretken-olmayan denen insanların yardımı olmadan, üretken emekçiler denen insanlar aynı miktarda iş gerçekleştiremezlerdi⁴⁸.

McCulloch, bu akıl yürütmenin A. Smith’in sözünü ettiği tüm durumlara uygulanabileceğini belirterek, bir örnek olarak doktor emeğini inceliyor: “Bize

⁴³ Bak. J.B.Say, **Cours Complet d’économie politique pratique** (2.Basım, Paris, 1840, Cilt I), s. 91. Zikreden H.Denis, **Ekonomik Doktrinler Tarihi**, (Çev. Atilla Tokatlı, Cilt I, Sosyal Yayınlar, İstanbul-1997), s. 329.

⁴⁴ Aynı Eser, s. 329.

⁴⁵ Aynı Eser, s. 329-30.

⁴⁶ Aynı Eser, s. 330.

⁴⁷ J.R.McCulloch, **The Principles of Political Economy**, (Augustus M.Kelley, Bookseller, New York, 1965, s. 503. Kitabın ilk basımı 1825 yılında yapılmıştır.

⁴⁸ Aynı Eser, s. 504.

onun üretken olmayan bir emekçi olduğu söyleniyor; çünkü doktor mübadele değerine sahip bir şeyi doğrudan üretmemektedir; ama aynı şeyi dolaylı olarak yaparsa, ne fark eder?"⁴⁹ Eğer doktorun çabaları sağlığa yardımcı oluyorsa ve kendi yardımı olmaksızın diğerlerinin üretebileceklerinden daha fazlasının üretilmesine neden oluyorsa, açıktır ki, o, doğrudan olmasa da, en azından dolaylı olarak üretken bir emekçidir. Bu açıklamalardan sonra, A. Smith'in buharla işleyen bir makineyi onaran bir işçiyi üretken sınıfa sokup da Arkwright'ın ve Watt'ın hayatının kurtarılmasında rolü olan doktorun emeğini üretken-olmayanlar arasına yerleştirmesini kabul edemiyordu⁵⁰.

Koruma ve güvenlik hizmetlerinin statüsü de aynı şekilde savunulmaktadır: "hükümet tarafından sağlanan güvenlik ve koruma olmaksızın sermaye ya hiç mevcut olmaz ya da çok büyük ölçüde azalır"⁵¹.

Nassau William Senior, hizmet üreticilerinin tümünün üretken-olmayan emekçi olduğunu düşünen A.Smith ile aynı düşüncede değildi. Hukukçular, doktorlar ve öğretmenler üretkendir; çünkü zenginliğin artışına destek olurlar. Bir askerin çiftçiyi koruduğu yerde, her ikisi de üretkendir. Senior'e göre, uygun ayırım, üretken ve üretken-olmayan emek şeklindeki değil, üretken ve üretken-olmayan tüketim şeklindeki ayırımdır. Üretken olmayan tüketim dantel, süs eşyası, mücevherat, tütün, cin ve bira gibi ürünlerin tüketimidir. Bunların tüketimi, işçilerin üretim kapasitelerine bir ek yapmaksızın mallar kitlesini azaltır⁵².

"Üretken tüketim", Senior'e göre, "bir malın başka bir malın üretimine neden olacak şekilde kullanımıdır. Üretken-olmayan tüketim, şüphesiz, başka bir malın üretimine yol açmayan kullanımıdır. Üretken-olmayan tüketimin özelliği, onun, tüketicinin bizzat kendisi dışında hiç kimseye bir zevk, fayda vermemesidir. Üretken-olmayan tüketimin toplumun geri kalan kesimi üzerindeki tek etkisi, pro tanto, onların kullanımları için kalan mallar kitlesini azaltmasıdır"⁵³.

Malların büyük bir kısmı, yalnızca üretken kullanım için oluşturulmuştur; ve asla üretken olmayan şekilde tüketilmemelidir. Bu grup içinde en basitinden en komplike olanına kadar iş-aletleri; bel ve saldan buharla çalışan makine ve gemilere kadar uzanan iş-alet ve araçları bulunur. Fakat mallar genellikle sahip olanın iradesine göre üretken ya da üretken olmayan şekillerde kullanılabilir⁵⁴. Senior, bir ülkenin zenginliğinin, o ülke sakinlerinin zevklerinin, onları, yavaş mı yoksa hızlı mı yok olan nesnelere, yönelttiği hususuna bağlı olduğunu düşünüyor. Ama ülke zenginliğinin, daha çok, üretken tüketimin mi yoksa üretken olmayan tüketimin mi tercih edildiğine bağlı olduğunu vurguluyor⁵⁵.

⁴⁹ Aynı Eser, s. 505.

⁵⁰ Aynı Eser, s. 505.

⁵¹ Aynı Eser, s. 508.

⁵² Bak.J.Oser, W.C.Blanchfield, a.g.e. ss. 125-26.

⁵³ Bak.N.W.Senior, *An Outline of the Science of Political Economy*, (George Allen ve Unwin Ltd., Londra, 1951), s.54. Eserin ilk basımı 1836 yılında yapılmıştır.

⁵⁴ Aynı Eser, s. 55.

⁵⁵ Aynı Eser, s. 54.

5. A. Smith'in Ayrımını Benimseyenler: T. R. Malthus, J. S. Mill

Malthus ve Mill, Smith'in ayrımını kararlı bir şekilde savunmuşlardır. Thomas Robert Malthus, zenginlik yaratan emeği ayırt ederken değer ve depolanabilme versiyonlarını birlikte kullanmaktadır. Temel amacı, üretken emeği kişisel hizmetlerin sağlanmasında gerekli olan emekten ayırmaktır. Üretken emek, üretken-olmayan emek zorunlu bir ayrımdı: Sermaye kârların kaynağı ve işbölümü için gerekli idi. Bu nedenle, sermayeyi sürdüren ve yerine koyan emeği (üretken emeği), böyle bir niteliği olmayan emekten ayırmak önemliydi⁵⁶.

A. Smith'in tutumunu özünde benimsemekle birlikte, Malthus, üretken emek dışında kalan tüm emek türlerini önemsizmiş gibi gösteren "üretken-olmayan emek" teriminin büyük itirazlara yol açtığını görerek, onu "kişisel hizmetler" terimiyle ikame eder⁵⁷.

O halde emek iki çeşittir: üretken emek ve kişisel hizmetler. "Üretken emek, miktarca ya da değerce tahmini yapılabilen, üreticisi bulunmaksızın transfer edilebilen nitelikte nesnelere oluşan maddi zenginlik üretken emektir". "Kişisel hizmetler" ise, "bazıları ne kadar önemli, çoğu da maddi zenginliğin üretim ve güvenliğine dolaylı olarak ne kadar yardımcı, olurlarsa olsunlar kendilerini değer taşıyan bir nesnede gerçekleştirilmeyen ve kişisel hizmeti gerçekleştiren bulunmaksızın transfer edilmeyen ve bu nedenle ulusal gelir hesabına girmeyen türden emek ya da çalışmadır"⁵⁸. Yalnızca üreticisi bulunmaksızın transfer edilebilme özelliğine sahip bir şeyi üretmede kullanılan emeği, üretken emek olarak tanımlamasına rağmen, gene de eğitim alanında çalışan emeği üretken olarak sınıflandırması, Malthus'un değerlendirmesinde tutarsızlığı gösterir⁵⁹.

Tartışma konusu olan ayrımın dayandırıldığı analiz, A. Smith'de bir tasarruf övgüsüne ulaşırken, Malthus'ta, "aşırı tasarruf"un yol açtığı sorunun çözümü olur. Malthus'a göre emekçiler, ancak geçimlik düzeyde bir ücret alırlar. Kapitalistler ise gelirlerinin büyük bir oranını biriktirme eğilimindedirler. Bu iki husus, "aşırı tasarruf"a ve böylece "genel aşırı üretim"e neden olabilir. Zenginlerin tasarrufu, sistemi durgunluğa sokar, üretim azalır⁶⁰. Böyle bir durumda, talebi yüksek tutmada güvenilebilecek yegâne çare, ürettiklerinden daha fazla tüketme irade ve gücünde olan sınıflardır: Toprak sahipleri, kişisel hizmetlerde çalışanlar gibi⁶¹. Toprak sahiplerinin ve çok sayıda hizmetkârın gerçekleştirdiği üretken olmayan tüketimi destekliyordu; ama hükümetçe finanse edilen üretken-olmayan tüketimde aşırılığa karşı idi⁶². Bu alandaki harcamalar vergilerin yükseltilmesine yol açarak zenginliğin artırılmasını durdurabilirdi; toplum özel mülkiyeti kutsal

⁵⁶ Bak. D.P. O'Brien, a.g.e., s. 234.

⁵⁷ Bak. T. R. Malthus, *Principles of Political Economy*, (Aughtus M.Kelley Publishers, New York, 1968), s. 35. Eserin ilk basımı 1820 yılında yapılmıştır.

⁵⁸ Aynı Eser, s. 35.

⁵⁹ D. P. O'Brien, a.g.e., s. 234.

⁶⁰ Bak. G. Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, (Remzi Kitabevi, 6.Basım, İstanbul, 1993), ss. 95-96.

⁶¹ Malthus, a.g.e., s. 400.

⁶² Bak. J.Oser, W.C.Blanchfield, a.g.e., s. 111.

kabul etmeliydi⁶³. Malthus'un bu yöndeki uyarılarına rağmen, ekonominin koşulları gerektirdiğinde, dayandığı analiz, genişletilmiş bir devlet bürokrasisi ve kilise için sağlam bir temel sağlıyordu⁶⁴.

John Stuart Mill, üretken ve üretken-olmayan sözcüklerini yalnızca emek için değil, ayrıca tüketim ya da harcama için de kullanmıştır. O'Brien'in belirttiği gibi, **Denemeler**'inde, "zenginliğe ilavelerde bulunarak ülkeyi daha iyi duruma getiren emek, sermaye ve tüketim ile böyle bir etki yapmayan emek, sermaye ve tüketimi birbirinden ayırıyor"⁶⁵. Müzisyen emeği gibi, doğrudan bir zevk veren, tatmin sağlayan emek, üretken olmayan emektir; onun tarafından tüketilenlerse, üretken-olmayan tüketimdir. Ama çalgı aletlerinin yapımı ve böylece müzisyenin maharetini kazanırken harcadığı emek üretken emektir. Hukuk ve düzenin sağlanmasında, sürdürülmesinde kullanılan emek ise, üretken değildir⁶⁶.

"Üretken ve Üretken-Olmayan Sözcükleri Üzerine" başlıklı "deneme"sinde, maddi ya da maddi-olmayan, sürekli bir tatmin kaynağı üreten her şeyi üretken olarak sınıflandırmıştı⁶⁷; **İlkeler**'de, kavramı maddi zenginlikle sınıflandırarak, üretken emeği daraltmaya çalıştı. Ama, hüner kazanmayı üretken emek olarak değerlendirmeyi sürdürdü⁶⁸. Üretim faktörü olarak emeği tartıştığı birinci bölümde, bu emek arasına asker, polis ve yargıcın eklenmesi gerektiğini belirtti. Gerçi, görevliler yalnızca endüstriyi korumak için istihdam edilmiyorlardı, onlara yapılan ödeme bireysel üreticinin, üretim maliyetinin bir parçasını oluşturmuyordu; ama endüstrinin üretiminden çıkarılan vergilerden ödeniyordu. Geniş anlamda düşünüldüğünde, onlara yapılan ödemeler, üretim maliyetlerinin bir kısmını oluşturuyordu⁶⁹. Ama üretken ve üretken-olmayan emek tartışmasını yürüttüğü üçüncü bölümde, emek tarafından yaratılan faydaları üçe ayırarak incelerken, bu görevlilerin emeğini "herhangi bir nesnede sabitleşmeyen ve cisimleşmeyen faydalar" üreten emek arasında göstererek üretken-olmayan emek olarak gösteriyor. Bu gruptaki emek türlerinin sağladıkları faydaların zenginlik olarak değerlendirilemeyeceğini açıkça belirtiyor: Kullanılmadan önce bir süre muhafaza edilemeyen, birikime uygun olmayan şeyler, zenginlik olarak kabul edilemez⁷⁰. Üretken emeği, zenginlik yaratan emek olarak kabul eden, zenginliği de maddi zenginlik olarak anlayan bir düşünür olarak Mill, üretken emeği de sadece maddi nesnelere cisimleşmiş faydaları üreten çaba, gayret türleri olarak anlar. O'Brien'in belirttiği gibi asker, polis ve yargıçların konumlandırılmasında

⁶³ Bak.Malthus, a.g.e., ss. 406-413.

⁶⁴ Bak.G.Pilling, a.g.e., ss. 108-109.

⁶⁵ D.P. O'Brien, a.g.e., s. 235.

⁶⁶ Aynı Yerde. Ayrıca, bak.J.S.Mill, **Essays on Some Unsettled Question of Political Economy**, (Augutus M.Kelley Publishers, New York, 1968), ss.82-86. Eserin ilk basımı 1844 yılında yapılmıştır.

⁶⁷ Bak. J.S.Mill, a.g.e., s.82.

⁶⁸ J.S.Mill, **Principles of Political Economy**, (Augtus M.Kelley Publishers, Fairfield, 1976), ss. 46-49. Eserin ilk basımı 1848 yılında yapılmıştır.

⁶⁹ Aynı Eser, s. 37.

⁷⁰ Aynı Eser, ss. 46-47.

oldukça kararsızlık gösterir⁷¹.

6. Sonuçlandırıcı Düşünceler

Klasik siyasal iktisat çerçevesinde incelenen “üretken emek” “üretken-olmayan emek” ayrımı konusu, günümüzün önemli tartışmalarına ışık tutacak özellikte bir konudur. Özellikle A. Smith’in bu konudaki çabası, ufuk açıcı bir önemdedir.

Ayrımda kullandığı ölçütler arasında tutarsızlıklar bulunmasına rağmen, Henri Denis’in de belirttiği gibi, “üretken emekle üretken-olmayan emek arasında yaptığı ayrım Smith’i doğru ve büyük önem taşıyan sonuçlara götürmektedir.”⁷². Kendinden önce hiçbir yazarın olmadığı kadar iktisadi büyüme süreciyle ilgili olan A. Smith, işbölümünün ve onu sınırlayan faktör olarak piyasanın genişliğini vurgular; böylece iktisadi büyüme ile piyasaların genişliği arasında bağlantıyı kurar ve piyasanın işleyişini inceler. Böylece, değer ve bölüşüm alanlarına girer. Malların reel ve nominal fiyatları arasında yaptığı ayrımda değer teorisinin özünü ortaya koyar: bir malın reel (gerçek) fiyatı “onu elde etmenin zahmet ve güçlüğüdür”. Malların fiyatlarını, emek, sermaye ve toprağın gelirleri olarak ücret, kâr ve rant şeklinde bileşen parçalarına ayırır. Buradan hareketle malların fiyatlarını piyasa fiyatı ve doğal fiyat olarak ayırır. Bir malın doğal fiyatı; emek, sermaye ve toprak, doğal fiyatlarını aldıklarında oluşan fiyattır. Bu, tüm malların sürekli olarak çekimine kapıldıkları merkezi fiyattır. Gerçekleşmesi, rekabet yoluyla olur. Görünmez el, insanların, toplumun diğer üyelerinin istediklerini üretmelerini sağlar; böyle bir niyetleri olmasa bile. Serbesti bu yüzden önemlidir.

Onca önem verdiği işbölümünün bir koşulu da, onun “stock” olarak adlandırdığı şeyin birikimidir. İşçinin ihtiyaç duyduğu iş aletlerini ve ihtiyaç duyduğu gıda maddelerini de içeren “stock” artırılmalıdır ki birikim ve iktisadi büyüme gerçekleşebilsin. Bunun için de emeği, üretken emek olarak istihdam etmek gerekir. İncelenen konu, üretken emek, üretken-olmayan emek konusu, bu çerçevede önem kazanır. Ayrımın temelinde yer alan düşünce, üretken emeğin, “harcandığı nesnenin değerine ek değer katmasıdır”. Üretken emek sermaye ile değişilir ve kendini sürekli bir nesne ya da satılabilir malda maddeleştirir. Üretken olmayan emek hiçbir şeyin değerine ek değer katmaz. Bir imalât işçisinin emeği, üretim döneminin sonunda somut bir ürün üreten çiftçinin emeği, üretkendir. Ama, hizmetkârın, hatta hükümdarın, yargıcın ya da ordunun emeği üretken değildir⁷³. Üretken olmayan kategoride her tür hizmetkârlar, memurlar, serbest meslek sahipleri ve genellikle bütün hizmet üreticileri yer alır.

Smith’e göre, bugün ulusal hasıla dediğimiz değer in içinde üretken emekçilerin ücretleri, kârlar ve toprak sahiplerinin rantları yer alır. Bu gelir sahipleri devlete vergi öderler; devlet de bu vergi gelirlerinden memurlarının

⁷¹ D.P. O’Brien, a.g.e., s. 235.

⁷² H. Denis, a.g.e., s. 210.

⁷³ Roger E.Backhouse, *The Penguin History of Economics*, (Penguin Boks, Londra, 2002), ss. 121-130.

aylıklarını öder. O halde üretken-olmayan emekçiler olarak memurların aylıkları, üretim süreci içinde yaratılan gelirlerin bir bölümünün transferi sayesinde ödenmektedir.

Hizmetkârlara, serbest meslek sahiplerine yönelik ödemeler de ya birinci, ya da ikinci dereceden transfer gelirleridir⁷⁴. O halde, “tüm emeğin geçiminin yıllık ürünle sağlandığı kabul edildiğinde, sermaye birikimi, üretken olarak istihdam edilen emeğin oranına bağlıdır”⁷⁵. Bu noktadan hareketle üretken-olmayan bir biçimde kamu sektöründe çalışanların büyüklüğü, o zaman da, bugün de, liberallerin rahatsızlığını açıklamaya yeterlidir.

Bu konudaki düşüncelerini, Marx’ın “hala devrimci burjuvazinin dili” olarak değerlendirdiği A.Smith’den sonra yazan iktisatçıların çoğunluğu, “üretken-olmayan” niteliğinin yarattığı rahatsızlığı dile getirmeye çalıştılar. A.Smith’e yönelik eleştirilerin bazıları öze yönelikken, bazıları yalnızca üretken-olmayan emek yerine kişisel hizmetler demekle sınırlı kaldı. Marx, bu yöndeki değişmeyi şöyle yorumladı⁷⁶: “Burjuvazi savaşı kazandığı ve devleti bir ölçüde devraldığı zaman, bu devletin eski sahipleriyle, bir noktaya kadar uzlaştı, ideolojik görevlileri de kendi hamurundan, kendi doğasından birileri olarak kabul etti ve onları her yerde kendi adamları haline getirdi. Artık üretken emeğin temsilcisi olarak onlarla yüzleşmediğinde, ama gerçek üretken emekçiler kendisine karşı durduğu ve ayrıca ona başka insanların sırtından geçindiğini söylediklerinde; burjuvazi artık dikkatini sadece üretimle sınırlamayacak kadar aydınlandığı ve “aydınlanmış bir kişi gibi” tüketmek istediğinde, zihinsel emek sahipleri onun hizmetine ve kapitalist üretimin hizmetine giderek daha fazla girdiğinde-işte o zaman işler yeni bir biçim alıyor ve burjuvazi kendi bakış açısıyla, daha önceki bir aşamada eleştirmiş ve karşısında savaşmış olduğu şeyi, “iktisadi bakımdan” haklı çıkarmaya çalışıyor”.

Malthus üretken-emek, kişisel hizmetler biçiminde yaptığı ayrımı, “aşırı-tasarruf” ya da “aşırı-üretim” ile bağlantılandırarak, üretken olmayan harcama yapan kesimlerin desteklenmesinden yana oldu. Özellikle toprak sahiplerinin ve diğer üretken olmayan kesimlerin harcamaları efektif talebi yüksek tutmaya yarayacaktı. Malthus’a göre, hızlı birikimden kaynaklanacak talep eksikliği ve onun sonuçları için üretken olmayan tüketim bir tür “emniyet supabı” niteliğindedir⁷⁷.

Demek ki konu, yalnızca, üretken-emeğin büyüklüğünün sermaye birikimi ve iktisadi büyüme lehine olduğunu, üretken-olmayan emeğin büyüklüğünün ise birikim ve büyüme aleyhine olduğunu ortaya koymakla bitmiyor. Aynı zamanda, iktisadi krizi ve bu süreç içinde devlet müdahalesinin rolünü tartışmaya zemin oluşturan bir konu olarak, krizi aşmada, devlet harcamalarının

⁷⁴ Bak. H.Denis, a.g.e., ss. 209-210.

⁷⁵ R. E. Backhouse, a.g.e., ss. 126-27

⁷⁶ K. Marx, **Theories of Surplus Value**, I. Cilt, (Lawrence and Wishart, Londra, 1969), s. 301.

⁷⁷ Vural Fuat Savaş, **İktisatın Tarihi**, (Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, İstanbul, 1997), s. 355.

yükseltilmesi/azaltılması ve bileşiminin radikal bir biçimde değiştirilmesinin olası sonuçlarını tartışmaya kapı açan bir nitelik gösteriyor⁷⁸.

KAYNAKÇA

Backhouse, Roger E. **The Penguin History of Economics**, Penguin Books, Londra, 2002.

Barber, William J. **A History of Economic Thought**, Penguin Books Ltd; 1979.

Denis,H. **Ekonomik Doktrinler Tarihi**, Çev.Attila Tokatlı, Cilt I, Sosyal Yayınlar, İstanbul-1997.

Fine, Ben, **Economic Theory and Ideology**, Edward Arnold Ltd, Londra, 1980.

Howel, Peter. "Once Again on Productive and Unproductive Labour", **Revolutionary Communist**, vol. III/IV, Kasım-1975.

Kazgan, G. **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Remzi Kitabevi, 6.Basım, İstanbul, 1993.

Malthus, T.R. **Principles of Political Economy**, Augtus M.Kelley Publishers, New York, 1968.

Marx, K. **Theories of Surplus Value**, I.Cilt, Lawrence and Wishart, Londra, 1969.

Marx, K. **Artı-Değer Teorileri**, Birinci Kitap, Çev.Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara-1998.

McCulloch, J.R. **The Principles of Political Economy**, (Augustus M.Kelley, Bookseller, New York, 1965.

Mill, J.S. **Essays on Some Unsettled Question of Political Economy**, Augustus M.Kelley Publishers, New York, 1968.

Mill, J.S. **Principles of Political Economy**, Augustus M.Kelley Publishers, Fairfield, 1976.

O'Brien, D.P. **The Classical Economists**, Oxford University Pres, Londra-1975.

Oser, J. , Blanchfield, W.C. **The Evolution of Economic Thought**, Harcourt Brace Jovanovich, Inc, New York, 1975.

Savaş, Vural Fuat. **İktisadın Tarihi**, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, İstanbul, 1997.

⁷⁸ Bu çalışmayı izlemesi gereken iş, Marx'ı ve izleyicilerini incelemek olmalıdır.

Savran, S. Tonak, A.E. "Productive and Unproductive Labour: an attempt at clarification and classification", **Capital and Class**, No: 68, Yaz-1999.

Say, J.B. **A Treatise on Political Economy or the Production, Distribution, and Consumption of Wealth**, Çev, C. R. Prinsep, Tekrar Basım, New York, 1964.

Senior, N.W. **An Outline of the Science of Political Economy**, George Allen ve Unwin Ltd., Londra, 1951.

Skinner, Andrew. **Wealth of Nations**'a yazdığı "Giriş", Penguin Yayınları, Tekrar Basım, 1978.

Smith, A. **Ulusların Zenginliği**, Çev.A.Yunus, M.Bakırcı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Smith,A. **Wealth of Nations**, P.F.Collier and Son, New York, 1909.

Smith, Dennis. **Capitalist Democracy on Trial**, Routledge, 1990.